

Communicating with Purpose

To cite this article: Landqvist, H. (2023). Kunskapsorganisering, sökmöjligheter och läsvägar: en fallstudie av handböcker för hundägare. In: E. Lillqvist, M. Eronen-Valli, V. Manninen, N. Nissilä & E. Salmela (Eds.). *Communicating with Purpose*. Vaasa: VAKKI Publications 15. 207–231. ISBN 978-952-69732-2-7

Kunskapsorganisering, sökmöjligheter och läsvägar: en fallstudie av handböcker för hundägare

Hans Landqvist

Institutionen för svenska, flerspråkighet och språkteknologi, Göteborgs universitet

This paper explores how the anonymous authors of two Swedish handbooks for dog owners, published in 1823 and 1849 respectively, tried to communicate their knowledge about the treatment of dogs so that the readers of the handbooks could, hopefully, apply the information offered in their everyday life. The study clarifies how the authors organize the knowledge that they want their readers to take part of, how they show their readers opportunities to search for the desired knowledge and which reading paths within the handbooks that the readers are offered. The two handbooks are regarded as multimodal, dialogical, final and addressive texts, and the study reported is qualitative and comparative; the handbooks are compared with each other, with other studies of dog owner manuals in Swedish, and with studies of other types of practical handbooks in Swedish. The results show great similarities between the two handbooks regarding the investigated variables, but the handbook from 1849 is judged to be more well planned and easier to use for contemporary knowledge-seeking dog owners. Finally, further studies of the handbooks are suggested, including syntactic-focused studies of them, comparisons with contemporary veterinary medical literature and studies of a larger material of dog owners' handbooks.

Nyckelord: hundägarhandböcker, kunskapsorganisering, läsvägar, materialitet, sökmöjligheter

1 Inledning

År 1775 startades den första utbildningen för veterinärer i Sverige. Antalet veterinärer var dock länge litet, och i hela landet fanns det nästan hundra år senare, år 1860, endast 115 "veterinära befattningshavare [...]". (Hallgren 1960: 27) Tyngdpunkten i dåtida veterinärers utbildning och yrkespraktik låg på ekonomiskt värdefulla djur i samhället: nötboskap, hästar, svin samt får och getter (jfr Schmitterlöv 1975: 72–73, 87–88). Även i Peter Hernquists sjukdomslära från 1800-talets första år uppmärksammas främst hästar, hornboskap, får och svin. Hundar får mindre uppmärksamhet än dessa djur, medan katter och getter ges minst uppmärksamhet (jfr Dyrendahl 1996: 12, 38–44).

Från andra halvan av 1800-talet började villkoren för hundar i Sverige långsamt att förändras med tanke på raser och avel, beskattning samt djurskydd. Förändringen var fullt genomförd från den andra halvan av 1900-talet när "hunden integrerats i familjekretsen på helt nytt sätt, där den tillskrivs mänskliga egenskaper och där den blivit en viktig medkonsument [...]". (Svanberg 2014: 116–117) Men under både 1700- och 1800-talet fick hundägare sannolikt förlita sig på sin egen – och eventuella närboendes – praktiska kunskaper för att på bästa sätt ta hand om sina hundar i allmänhet och särskilt vid sjukdom. Men det fanns ytterligare en källa till kunskap, nämligen tryckta handböcker för hundägare. Enstaka sådana handböcker utgavs på svenska på 1700-talet och utgivningen ökade under det följande århundradet (jfr Hebbe 2014; Räf 2019). Också intresset för att förädla hundraser och använda hundar för jakt, militära ändamål och polisarbete blev större under 1800-talet, vilket avspeglades i handboksutgivningen (Thorman 2014: 18–22). Under 1900-talet gavs allt fler handböcker för hundägare ut, nu med tydligare fokus på sällskapshundar (Dirke 2014: 143).

I denna fallstudie undersöks några aspekter på två handböcker för hundägare, utgivna 1823 respektive 1849, dvs. under det århundrade när utgivningen av sådana handböcker började att öka.

I artikelns avsnitt 2 presenteras och motiveras studiens syfte och forskningsfrågor, medan avsnitt 3 sätter in studien i ett forskningsssammanhang. I avsnitt 4 redovisas de teoretiska utgångspunkterna för studien, och i avsnitt 5 presenteras såväl det valda materialet som de metodiska valen. Resultaten av studien redovisas i avsnitt 6. I det avslutande avsnitt 7 sammanfattas resultaten och några förslag till fortsatt forskning om handböcker för hundägare presenteras.

2 Syfte och forskningsfrågor

Syftet med studien är att klarlägga hur de utvalda upplysningarna om ämnet kommuniceras i respektive handbok så att de tänkta läsarna – förhoppningsvis – kan tillämpa kunskapen i den egna vardagen. Syftet operationaliseras genom tre forskningsfrågor:

1. Hur organiseras den kunskap som erbjuds i respektive handbok?
2. Vilka sökmöjligheter erbjuds i respektive handbok?
3. Vilka olika läsvägar erbjuds i respektive handbok?

Formuleringen av syftet och forskningsfrågorna utgår från de funktioner som praktiska handböcker ska kunna fylla. Sådana ska meddela information om ett visst ämne och ge direktiv för hur läsare av den aktuella handboken ska agera, alternativt inte agera, i olika situationer som kan uppstå i fråga om ämnet för handboken (jfr t.ex. Mårdsjö 1992: 37; Grepstad 1997: 373, 377). För att framgångsrikt fylla dessa funktioner måste handboks-författare beakta hur aktuellt stoff organiseras, vilka sökmöjligheter som pekas ut och vilka läsvägar som är möjliga, dvs. forskningsfrågorna 1–3.

3 Tidigare forskning och forskningssammanhang

Praktiska handböcker och instruerande prosa som texter har intresserat språkforskare, och en översikt av sådana studier ges av Nord (2008: 30–41). Översikter av forskning om sakprosa, och perspektiv i sådan forskning, i de nordiska länderna erbjuds genom Nord (2008: 30–34), Nyström Höög et al. (2023a) och Tønnesson (2023). I samlingsverket *The Nordic Languages* (2005) behandlas bl.a. utvecklingen av olika texttyper i de nordiska länderna. I detta verk uppmärksammas praktiska handböcker inom medicin, jordbruk, kokkonst och militär verksamhet från 1500-talet till 1700-talet, folkupplysande texter i almanackor under 1700- och 1800-talet samt husliga handböcker, kokböcker, tekniska handböcker och soldathandböcker under 1900-talet (Wendt 2005: 1350–1351; Ledin 2005: 1490; Svensson 2005b: 1671–1673).

Studier av praktiska handböcker och instruerande prosa på svenska ägnas bl.a. handböcker om folklig läkekonst, tekniska handböcker, husliga handböcker, soldathandböcker, matrecept, trädgårdshandböcker samt juridiska handböcker (Santesson 1988; Mårdsjö 1992; Mårdsjö 1996, 1998; Wendt 1998; Rogström 2000; Nord 2008; Landqvist 2016: 145–159; Landqvist & Rogström 2016). Men just svenska handböcker för hundägare har inte uppmärksamats. Jag har lyckats finna blott två språkvetenskapliga studier där hundar kan sägas stå i fokus, men där ur lexikografiska respektive onomastiska perspektiv (Johansson 1992; Leibring 2014).

Ur ett övergripande perspektiv kan den aktuella studien föras till texthistorians område med fokus på förändring/ar av texter och textkulturer.¹ Tønnesson (2023: 145) beskriver studier med inriktning på texter och textkulturer på följande sätt:

One of the most exciting activities for the text historian is to examine how new-text cultures are created, either through the renewal of old genres or on the ruins of them. [– –] Renewal also takes place when new groups break into the common sphere.

Den studie som redovisas här är alltså ett bidrag till att börja täcka en forskningslucka i fråga om just handböcker för hundägare. Jag betraktar sådana som en del av en övergripande handboksgenre, där hundägarhandböcker är en potentiell subgenre, vilken i så fall utvecklar sig över tid (jfr Nyström Höög et al. (2023a: 2) om utvecklingen av texttyper och genrer över tid).

4 Teoretiska utgångspunkter

För studien är de tre begreppen 'text', 'genre' och 'subgenre' centrala. I det här avsnittet avgränsas de och relateras till den studie som redovisas.

4.1 Begreppet 'text'

I en semiotisk forskningstradition kan begreppet 'text' – utöver skrivna texter där enbart verbalt språk används – även innefatta bl.a. bilder, filmer och teaterpjäser, dvs. "all kinds of meaningful systems of signs [...]" (Bergström & Boréus 2017: 5). I enlighet med denna uppfattning uppmärksammas såväl verbala som icke-verbala semiotiska resurser i de undersökta handböckerna, vilket innebär att även bl.a. tryckformat och typsnitt kan kommunicera budskap.

Vidare betraktar jag handböckerna som dialogiska, finala och adressiva texter (se t.ex. Nord 2008: 46–57). Handböckerna är dialogiska genom mötet mellan sändare och tänkta mottagare, vilka möts i kommunikationsakter som den aktuella "texten bidrar till att forma" (Nord 2008: 57). Tryckta och publicerade texter har en definitiv form, även om de kan revideras, t.ex. genom en ny upplaga av en viss skrift. Genom handböckerna vänder sig sändarna till mer eller mindre entydigt definierade mottagare, i detta fall personer som själva är hundägare.

Slutligen anser jag, liksom Berge & Ledin (2023), att texter är kulturella artefakter och att varje text har

¹ Se t.ex. Svensson (2005a) och Wendt (2012) om olika inriktningar på och fokus för texthistorisk forskning respektive Svensson & Karlsson (2012) om inriktningar inom textforskning.

the quality of at the same time being a unique utterance and instantiating a text norm. Furthermore, a text is part of a text culture, to which other texts sharing similar norms belong. Thus, we conceive of 'text' as an utterance that competent participants in a specific cultural time and space assign a certain cultural value (Berge & Ledin 2023: 19).

Som framgår av avsnitt 1 är det här dock fråga om en möjlig textnorm som inte är allmänt fastslagen och en potentiell textkultur som inte är fullt utvecklad när de båda handböckerna publicerades. Därmed är det inte heller helt klarlagt vem eller vilka som kan sägas vara "competent participants in a specific cultural time and space [...]" som avgör ifall de undersökta handböckerna besitter "a certain cultural value" (Berge & Ledin 2023: 19). Författarna bakom handböckerna ansåg rimligtvis att så var fallet, möjligen även de samtida läsarna av handböckerna och eventuellt också ägarna av de aktuella boktryckerierna. Möjligheten, eller risken, att författarna och/eller boktryckeriernas ägare enbart betraktade handböckerna som en möjlig inkomstkälla kan dock inte helt uteslutas.

4.2 Begreppet 'genre'

Begreppet 'genre' används inom ett antal forskningsfält, och olika förslag till avgränsningar har framförts (Nyström Höög et al. 2023a: 1, 7; se vidare t.ex. Bawarshi & Reiff (2010)). Här väljer jag att utgå från definitionen "[g]enres are recognizable communicative events, characterized by members of the professional or academic community in which they regularly occur" (Bhatia 2004: 23).

Som framgår av avsnitt 3 existerar det sedan flera hundra år en etablerad genre på svenska vilken kan betecknas som (*praktisk*) *handbok*. Däremot kan det alltså diskuteras om också handböcker för hundägare är en självständig etablerad genre på svenska under första halvan av 1800-talet. På motsvarande sätt som Nord (2008), i sin studie av svenska trädgårdshandböcker ur ett diakront perspektiv, bedömer jag därför att de undersökta handböckerna representerar "en allmän handboksgenre, snarare än en specifik genre [...]" (Nord 2008: 246; jfr även Tønnesson (2023: 140) om *sakprosa* som en "Textual Super-genre"). Det krävs således fler studier med ett större material för att klargöra om handböcker för hundägare är kommunikativa händelser, vilka kan identifieras som sådana av "members of the professional or academic community in which they regularly occur" (Bhatia 2004: 23).

4.3 Begreppet 'subgenre'

Enligt Bhatia (2004: 25–26) är det inte alltid möjligt att klart avgränsa genrer från varandra, och därför går det att tala om existensen av "ett komplext och dynamiskt fält av sammansatta genrer [...]" (Enell-Nilsson & Rahm 2021: 48). Bhatia (1993) lyfter även fram att det, inom en viss genre, kan vara möjligt att identifiera *subgenrer* utifrån "minor

changes or modifications [of the communicative purpose(s) of a genre] [...]” (Bhatia 1993: 13). Exempelvis uppträder det inom journalistiken två överordnade genrer, nämligen texter som rapporterar om nyheter och texter som ger bakgrund till nyheter. Dessa överordnade journalistiska genrer har i sin tur olika subgenrer (Nyström Höög et al. 2023a: 7).

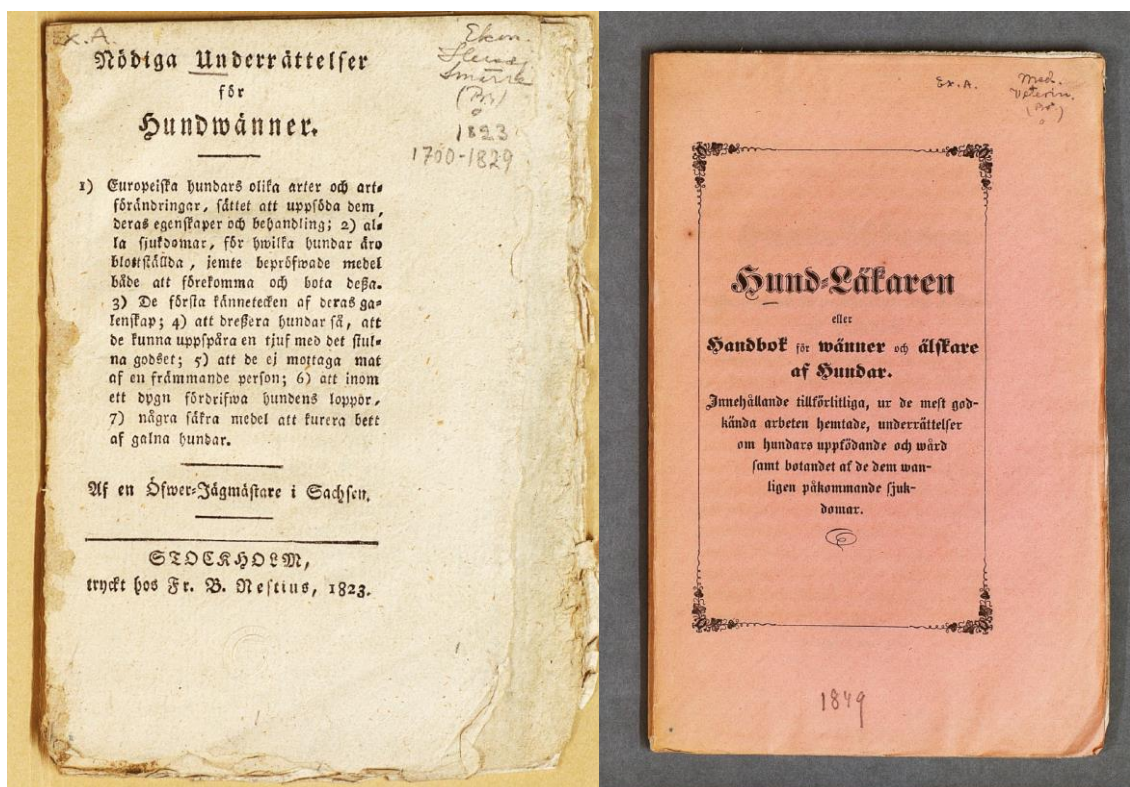
Utifrån avsnitt 4.2 ser jag således handboksgenren som en allmän överordnad genre med ett antal subgenrer, där hundägarhandböcker är en potentiell sådan, vilken växer fram över tid. Framväxten av denna subgenre hänger samman med att synen på hundar i samhället förändras i Sverige under 1800-talet och 1900-talet på det sätt som beskrivs i avsnitt 1. De båda handböckerna som undersöks representerar därmed en potentiell subgenre, inte en etablerad.

5 Material och metodiska val

Som framgår i avsnitt 1 har jag valt att undersöka två handböcker utgivna under 1800-talets första halva. Dessa är *Nödiga Underrättelser för Hundwänner. [...]* (1823) och *Hund-Läkaren eller Handbok för wänner och älskare af Hundar. [...]* (1849). Handböckerna omtalas fortsättningsvis som *Nöd.Und.* respektive *Hund-läk.* Vid citat ur dem återges versaler, gemener och interpunktion men däremot inte originalets typsnitt, gradstorlek, bindestreck vid avstavning eller layout. Den äldre handbokens titelsida och den yngres främre omslagssida visas i figur 1, som inte återger handböckerna skalenligt.

Jag undersöker digitaliserade exemplar av handböckerna, tillgängliga genom Libris – de svenska bibliotekens nationella katalog. Som framgår av figur 1 är båda handböckerna försedda med tillskrivna katalogiseringsuppgifter. Exemplaret av *Nöd.Und.* saknar pärmar och förvaras i en nutida sandfärgad pärm, som syns bakom titelsidan, medan *Hund-läk.* vid digitaliseringen har legat på ett mörkt underlag som inramar omslagssidan.

Nöd.Und. anges vara skriven ”Af en Öfwer-Jägmästare i Sachsen.”. Det tyska originalet, *Nützliche Belehrung für Liebhaber der Hunde, von einem Oberförster in Sachsen*, utkom 1823 och översattes till svenska samma år (Lagercrantz 1978: 125). Författarens yrkestitel kan antas vittna om hans kompetens, särskilt om hundar som används för jakt. Även andra handböcker från 1800-talet är översättningar från tyska (Thorman 2014: 18). Översättaren bakom *Nöd.Und.* är okänd (jfr Räf 2019: 11). Detta är inte oväntat, eftersom översättare sällan framträdde under eget namn på 1800-talet (jfr Furuland 2023). Av utrymmesskäl uppmärksammar jag dock, i det här sammanhanget, inte den tyska källtexten med sin anonyma författare och/eller dess anonyma översättares insats för den svenska måltexten *Nöd.Und.*

Figur 1. Titelsidan till *Nödiga Underrättelser för Hundwänner*. [...] (1823) och främre omslagssidan till *Hund-Läkaren eller Handbok för wänner och älskare af Hundar*. [...] (1849).

Det finns inga uppgifter om den anonyme författaren till *Hund-läk.* i handboken, men handboken är ett svenskt original (jfr Räf 2019: 11). Under 1800-talet och 1900-talets första decennier utges ett antal handböcker för hundägare i Sverige, såväl översättningar som originalarbeten (Thorman 2014: 18–19; Dirke 2014: 141–142).

Figur 1 visar att *Nöd.Und.* är tryckt på Fr. B. Nestius' tryckeri i Stockholm, medan *Hund-läk.* är tryckt hos A. Petré & Son i Linköping. Nestius drev sitt tryckeri 1820–1829, medan Petrés tryckeri drevs av Axel Petré 1823–1840 och Axel Fredrik Petré 1840–1854. Båda tryckerierna övergick sedan till andra ägare. (Klemming & Nordin 1883: 398, 469) Tryckerierna var alltså mindre företag, som kan tänkas ha åtagit sig att trycka bl.a. skrifter med ett begränsat antal sidor och enklare utformning (se avsnitt 6.2).

Som framgår av forskningsfrågorna i avsnitt 2 undersöks kunskapsorganisering, sökbarhet och erbjudna läsvägar i *Nöd.Und.* och *Hund-läk.* Analysen utgår från ett antal av de variabler som Nord (2008) utnyttjar i sin analys av trädgårdshandböcker respektive Landqvist & Rogström (2016) i fråga om två juridiska handböcker. Variablerna presenteras i avsnitt 6.1, 6.3 och 6.4. För att besvara forskningsfråga 2 och 3 måste även handböckernas materialitet uppmärksammas, eftersom relevanta aspekter på denna

avgör ”vilken läsning eller användning av texten som textens materialitet bjuder in till” (Nord 2008: 158). Den här analysen redovisas i avsnitt 6.2.

Denna studie är till största delen kvalitativ, och materialet analyseras genom närläsning (jfr Nord 2008: 58–59, 62–64; Pöysä 2010). Det är fråga om en fallstudie, vars resultat inte kan generaliseras. Studien har främst en deskriptiv inriktning och resulterar i en första kartläggning av handböcker för hundägare som texter på svenska (jfr avsnitt 3). Denna deskriptiva inriktning uppträder även i många nordiska studier av sakprosatexter (se Tønnesson (2023: 154–156) om deskriptiva och normativt inriktade studier). Studien har även en tydlig komparativ inriktning, och det på tre sätt. För det första jämförs resultat för de båda handböckerna, för det andra jämförs resultat med studier av hundhandböcker inom andra fält än språkvetenskapens och för det tredje jämförs resultat med språkvetenskapliga studier av handböcker som övergripande genre.

6 Resultat och diskussion

I detta avsnitt redovisas och diskuteras resultaten av undersökningen i avsnitt 6.1, 6.3 och 6.4, ett för varje forskningsfråga i avsnitt 2. Som framgår i avsnitt 5 analyseras därtill aspekter på handböckernas materialitet i avsnitt 6.2.

6.1 Organisering av kunskap

Forskningsfråga 1 gäller de ”ämnesmässiga alternativt tematiska ingångar som läsarna erbjuds [...]” i Nöd.Und. och Hund-läk. (Landqvist & Rogström 2016: 23). För att kartlägga dessa ingångar undersöks teman för handböckerna utifrån deras titlar, tematisering på en övergripande nivå utifrån rubriker i brödtexten och vägar in i handböckerna utifrån upplysningar i brödtexten (jfr Nord 2008: 85–93; Landqvist & Rogström 2016: 24–35).

En (bok)titel ”fungerar som en benämning på den [dvs. boken]” (Nord 2008: 85; jfr Grepstad 1997: 106). Genom en boktitel introducerar författaren – eventuellt i samarbete med förlag och/eller litterära agenter – en bok för de tänkta läsarna (jfr Landqvist & Rogström 2016: 23–24). Rubrikerna till en boks huvudavsnitt erbjuder en möjlighet att beskriva dess innehåll (jfr Wendt 1998: 10–24; Nord 2008: 90). Utifrån rubrikerna kan den tematiska organisationen av en viss boks innehåll analyseras (jfr Nord 2008: 90). Därtill kan författaren – eventuellt i samarbete med förlaget – ge upplysningar i brödtexten om innehållet i boken i fråga.

I exempel 1 och 2 återges handböckernas titlar från figur 1:

- (1) Nödiga Underrättelser för Hundwänner. 1) Europeiska hundars olika arter och artförändringar, sättet att uppföda dem, deras egenskaper och behandling; 2) alla sjukdomar, för hvilka hundar äro blottställda, jemte bepröfwade medel både att förekomma och bota dessa. 3) De första

kännetecken af deras galenskap; 4) att dressera hundar så, att de kunna uppspåra en tjuf med det stulna godset; 5) att de ej mottaga mat af en främmande person; 6) att inom ett dygn fördrifwa hundens loppor. [sic] 7) några säkra medel att kurerat bett af galna hundar.

- (2) Hund-läkaren eller Handbok för wänner och älskare af Hundar. Innehållande tillförlitliga, ur de mest godkända arbeten hemtade, underrättelser om hundars uppfödande och wård samt botandet af de dem wanligen påkommande sjukdomar.

För läsare på 2020-talet är det första intrycket förmodligen att titelrubrikerna är långa, rentav alltför långa, för att tydligt ange respektive handboks tema. Antalet graford, inklusive numreringen av de sju punkterna, fram till den följande författaruppgiften i Nöd.Und. är 84, medan antalet graford i fråga om Hund-läk. är 31. Båda handböckerna kan dock sägas ha korta huvudtitlar, vilka omfattar 4 respektive 9 graford och avslutas med punkt: "Nödiga Underrättelser för Hundwänner." och "Hund-läkaren eller Handbok för wänner och älskare af Hundar." Både samtida och sentida läsare anser antagligen att detta inte är uppseendeväckande långa huvudtitlar på handböcker. Det är således främst den följande informationen som sentida läsare kan uppfatta som främmande. Listan med sju punkter i exempel 1 kan ses som en slags innehållsförteckning, och även längre titlar till äldre trädgårdshandböcker kan snarare uppfattas som innehållsförteckningar (Nord 2008: 88). Också juridiska handböcker från 1800-talet kan ha sådana längre undertitlar (Landqvist & Rogström 2016: 25–26).

Nöd.Und. i exempel 1 kan sägas ha en tematiskt tydligare titelrubrik, möjligen också mer "påträngande", än Hund-läk. genom de upplysningar som meddelas sägs vara "nödiga", dvs. "nödvändiga". Som framgår av figur 1 avgränsas också titelrubriken från den följande listan med en vågrät linje. De sju numrerade punkterna med nödiga upplysningar gäller såväl kunskap om hundar och wård av dem som kunskap om sjukdomar och behandlingar av sådana. Listan avslutas med en punkt och en vågrät linje som avskiljer den från uppgiften om den anonyme författaren.

Hund-läk. i exempel 2 kan, å sin sida, sägas vara försedd med en slags dubbel huvudtitel genom konjunktionen "eller"; handboken meddelar medicinsk kunskap om hundar *eller* är en handbok för personer som är wänner och älskare av hundar. Å ena sidan lyfts medicinska aspekter fram och å andra sidan människor i relation till hundar. I informationen efter huvudtiteln återkommer temana, men i omvänd ordning, sammanfogade med konjunktionen "samt". I undertiteln meddelas upplysningar om hur hundar bäst föds upp och vårdas samt information om "botandet af de dem wanligen påkommande sjukdomar.". Detta grepp kan vara avsiktligt, för att locka läsare som anser sig tillhöra minst en av grupperna. De avsedda läsarna är dock knappast experter inom veterinärmedicin, för aktuell kunskap erbjuds i andra samtida texter, t.ex. Peter Hernquists sjukdomslära om husdjurens inre sjukdomar (Dyrendahl 1996).

Genom handböckernas titlar identifieras således både mottagare och övergripande teman för böckerna (jfr Nord 2008: 87). Teman anges också på mera lokal nivå, och samtliga rubriker i handböckernas inlagor återfinns i Appendix. Av detta framgår att rubrikerna inom respektive handbok ägnas beskrivningar av sjukdomar och besvär samt behandlingen av dessa. Rubrikerna visar därmed att en systematisk disposition används, vilket är en vanlig lösning i handböcker (jfr Grepstad 1997: 379–380).

Båda handböckerna inleds med avsnitt om hunden som art, olika hundraser samt uppfödning och vård av hundar. Men dessa inledande avsnitt saknar rubriker. Den första punkten på titelsidan till Nöd.Und. beskriver innehållet i detta avsnitt som "1) Europeiska hundars olika arter och artförändringar, sättet att uppföda dem, deras egenskaper och behandling." (Nöd.Und 1823: 3–14). Motsvarande avsnitt i Hund-läk. (1849: 1–5) kan sägas behandla det som den andra delen av huvudtiteln och den första delen av undertiteln anger: "[...] Handbok för wänner och älskare af Hundar. Innehållande tillförlitliga och ur de mest godkända arbeten hemtade, underrättelser om hundars uppfödande och vård [...]".

I båda handböckerna erbjuder rubrikerna ingångar till temana för olika avsnitt, dvs. teman på lokal nivå (jfr Nord 2008: 90). Rubrikernas språkliga form är dock mera varierad i Nöd.Und. Rubrikerna i Hund-läk. benämner i allmänhet en sjukdom genom enkla substantiv eller nominalfraser, t.ex. "3) Skabb." och "24) Inflammade bölder och hårdnader i spenarne." (Hund-läk. 1849: 20, 50). Rubrikerna i Nöd.Und. är mindre enhetliga, även om 5 av 11 rubriker utgörs av *att*-satser, bl.a. "4) Att bota hundar för diarrhé." (Nöd.Und. 1823: 22). I övrigt förekommer rubriker som ställer sjukdomar eller behandlingen av dem i centrum, t.ex. "6) Säkert medel för lamhet hos hundar. (En åkomma, som Rotsen², wanligen lemnar efter sig)." (Nöd.Und. 1823: 23). Som framgår i Appendix är rubrikerna i Nöd.Und. ofta längre än de i Hund-läk. Variationen kontra enhetligheten kan sägas avspegla en mer konsekvent genomförd strategi för att leda läsarna till teman i brödtexten i Hund-läk. med hjälp av rubriker.

Till skillnad från vissa praktiska handböcker (jfr Nord 2008: 58) innehåller Nöd.Und. och Hund-läk. inga förord eller efterord, vilket kan förklaras med deras begränsade omfång och/eller de anonyma författarna. Det skulle kanske ses som pretentiöst med för- eller efterord, och det vore oväntat om anonyma författare skulle tilltala sina läsare direkt. Däremot finns det i brödtexten några upplysningar som kan ge läsarna ingångar till övergripande teman i handböckerna. Till de inledande avsnitten om hunden som art, olika hundraser samt uppfödning och vård av hundar finns dock inga "ingångar". I exempel 3 och 4 återges den första grafiska meningen i respektive handboks brödtext.

² Denna sjukdom kan benämnas *rots*, *hundsjuka* eller *valpsjuka* (Dyrendahl 1996: 247).

- (3) I anseende till de många egenskaper, hwarmed hundar gagna menniskan, har man sedan urminnestider [sic] frångått dem deras naturliga wildhet, samt genom de tamdas parning förskaffat sig ett tillräckligt antal och gjort dem till husdjur. (Nöd.Und. 1823: [3]).
- (4) Hunden (canis familiaris) räknas af naturforskare till de Egentliga Rofdjuren och den avdelning deraf, som kallas tågångare, derföre att de trampa blott på tårna, så att hälen eller hasleden, som hos dem i allmänhet är ganska smal, vid gåendet är upplyftad öfver marken. (Hund-läk. 1849: 1)

Handböckerna inleds alltså utan att deras första respektive överordnade tema introduceras i brödtexten. I exempel 3 betonas att hunden är ett nyttodjur för människan, medan ett mer zoologiskt perspektiv anläggs i 4. Däremot anges det tydligt när det andra överordnade temat inleds. I exempel 5 och 6 återges de grafiska meningar där ett nytt tema introduceras, nämligen hundens sjukdomar och deras behandling:

- (5) Hundens förnämsta sjukdomar äro följande : [sic] (Nöd.Und. 1823: 14)
- (6) Efter denna korta inledning öfvergå wi nu till beskrifning af hundens allmännaste, inre och yttre, sjukdomar och deras botemedel. (Hund-läk. 1849: 5)

I exempel 6 klargörs både att ett tema avslutas och att ett annat inleds, medan ingen koppling till föregående tema görs i exempel 5. Här får Hund-läk. sägas vara tydligare än Nöd.Und.

Handböckerna innehåller inte några summerande avslutningar utan avslutas med konklusionen till redogörelsen under avsnittsrubriken "Tillfällig upptäckt af ett botemedel för bett af galna hundar." respektive avslutande rekommendationer vad gäller "34) Swår Walpning." (Nöd.Und. 1823: 43; Hund-läk. 1849: 63).

6.2 Materialitet

För att besvara forskningsfrågorna 2 och 3 måste relevanta aspekter på handböckernas materialitet analyseras (jfr Nord 2008: 158–160).³ Här uppmärksammas format, omfång, (in)bindning och typsnitt. Till skillnad från andra praktiska handböcker på svenska, publicerade fram till 1800-talet, saknas illustrationer helt (jfr Nord 2008: 39, 115–151; Landqvist & Rogström 2016: 40–42). De få icke-verbalspråkliga elementen i handböckerna uppmärksammas i avsnitt 6.4.

³ Avsnitt 6.2 är alltså nödvändigt med tanke på två av de tre forskningsfrågorna. Jag är medveten om att eventuella läsare av artikeln vilka har goda kunskaper i texthistoria och/eller bokhistoria kan anse att mycket av innehållet i avsnittet är bekant sedan tidigare. Fokus för VAKKI Publications ligger dock på "language, discourse and communication in professional settings" (VAKKI Publications 2023). Därför bedömer jag att det kan finnas läsare av artikeln vilka inte är så insatta i just texthistoria och/eller bokhistoria och att upplysningar om handböckernas format, omfång, (in)bindning och typsnitt därför är nödvändiga.

Nöd.Und. har formatet *duodecimo* alternativt *duodes*, ofta förkortat *12:o*, medan formatet för Hund-läk. är *oktav/o*, förkortat *8:o*. Formaterna anger hur många gånger varje tryckark har vikts men används också om formaterna på tryckta skrifter (Palm u.å.). Båda formaterna tillåter att handböckerna lätt kunde tas med i olika sammanhang (jfr Bjerke 2018: 237, 350). Oktavformatet användes även för trädgårdshandböcker fram till mitten av 1900-talet (Nord 2008: 159).

Filen med Nöd.Und. omfattar totalt 46 sidor. Sidorna är fördelade på en främre titelsida med bokens titel och uppgifter om upphovsperson, tryckort, tryckeri och tryckår, en blank baksida till titelsidan, 42 textsidor med paginering samt en första blank bakre sida och en avslutande blank sida. Filen med Hund-läk. omfattar 64 paginerade textsidor. Därtill kommer en främre omslagssida med bokens titel, en blank omslagssida, en sida med boktitel samt uppgifter om tryckort, tryckeri och tryckår, en blank sida samt en blank omslagssida och en bakre omslagssida med texten "Pris: 20 sk.[illing] Banco.". Pdf-filen innehåller därmed totalt 70 sidor. Jämfört med ett antal trädgårdshandböcker utgivna under 1800-talet är omfånget blygsamt (jfr Nord 2008: 274–276), även om ämnet för dessa handböcker är mera avgränsat. Thorman (2014: 20) uppger att "den första mer omfattande – 522 sidor – beskrivningen av hunden [...]" på svenska utgavs 1889.

Som framgår av figur 1 i avsnitt 5 har exemplaret av Hund-läk. främre och bakre omslag av papper i färg som avviker från inlagans, medan exemplaret av Nöd.Und. saknar något motsvarande. Under 1800-talets första hälft kunde häftade böcker hållas samman på olika sätt, från en ensam tråd som höll samman tryckarken till omslag som omslöt inlagan. Omslagen kunde vara tillverkade av enkelt eller förädlat papper, det senare genom t.ex. vinjetter, ramar eller dekorationer. (Lundblad 2010: 50) Titeln till Hund-läk. omges av en ram och avslutas med en dekorativ slinga. Av figur 1 framgår att båda exemplaren är slitna, särskilt Nöd.Und.

I båda handböckerna används frakturstil (tysk eller svensk stil), men det finns inslag av antikva (latinsk stil). Under 1800-talet trycktes folklig litteratur i frakturstil i Sverige (Nord 2008: 75). Men frakturen blir mindre vanlig, och i början av 1900-talet användes frakturstil sparsamt, och då främst i religiösa skrifter. (Dahlgren 1917: 172) I båda handböckerna förekommer antikva vid inslag på latin (jfr Landqvist & Rogström 2016: 36). Exempelvis kan hudparasiter behandlas "med etsande wegetabiliskt lutsalt eller den såkallade frätsten (lapis causticus chirurgorum) [...]" med facktermen på latin i antikva (Nöd.Und. 1823: 23; se NE (2023) om *lutsalt*).

Vid enstaka tillfällen är latinska namn dock tryckta i frakturstil i Hund-läk., kanske på grund av förbiseende vid tryckningen eller för att ett mera folkligt namn inte ansågs passande att nämna. Ett exempel på den senare situationen kan finnas i ett

läkemedelsrecept (Hund-läk. 1849: 10). I detta uppräknas ingredienserna "Arnica montana", "Bolmört (Hyoscyamus)" och "Desman", dvs. mysk (SAOB 2023a). Men endast "Hyoscyamus" är tryckt i antikva, inte "Arnica montana". Förklaringen kan möjligen vara att växtens svenska trivialnamn är "slättergubbe" (NE 2023).

6.3 Möjligheter att söka kunskap

Forskningsfråga 2 fokuserar på vilka sökmöjligheter som erbjuds i handböckerna som helheter. För detta ändamål spelar paratexter och numrering, främst paginering av sidor, en viktig roll (Nord 2008: 160–161; jfr t.ex. Landqvist & Rogström (2016: 24–25) om paratexter). Som framgår i avsnitt 6.1 är både Nöd.Und. och Hund-läk. utrustade med titelsidor. Båda handböckerna har paginerade inlagor. Men paratexter som innehållsförteckningar och (sak)register saknas, sannolikt på grund av handböckernas begränsade omfång.

En sökmöjlighet i handböckerna som helheter erbjuds dock. Det är fråga om den information som meddelas på titelsidorna i relation till de båda överordnade temana för handböckerna i respektive inlaga, vilka identifierades i avsnitt 6.1: information om hundar, hundraser, vård och omsorg om hundar respektive identifiering och behandling av olika sjukdomar och besvär. Utifrån Appendix kan informationen på titelsidorna sammanställas med sidnummer i inlagorna (se tabell 1).

Tabell 1 visar att de båda första numrerade punkterna på titelsidan till Nöd.Und. överensstämmer väl med de paginerade sidorna i inlagan på sidorna 3–14 respektive 14–27, även om titelsidans punkter inte återkommer som rubriker i inlagan. Först meddelas mer allmän information om hundar och sedan mer specifik i olika medicinska frågor. Också punkten "3) De första kännetecknen af deras [= hundars] galenskap;" på sidorna 29–43 meddelar mer specifik information om sjukdomen rabies. Om punktlistan på titelsidan uppfattas som en innehållsförteckning, så kan de återstående punkterna dock skapa förvirring. Såväl "4) att dressera hundar så, att de kunna uppspåra en tjuf med det stulna godset;" som "5) att de ej mottaga mat af en främmande person;" på sidorna 11–14 respektive sidan 11 är snarast delteman inom 1) med allmän information. Punkten "6) att inom ett dygn fördrifwa hundens loppor. [sic]", sidorna 27–28, kan sägas vara som ett deltema inom 2) om sjukdomar och behandlingar. Slutligen kan punkten "7) några säkra medel att kurera bett af galna hundar.", sidorna 43–44, ses som ett deltema inom 3) om rabies.⁴

⁴ Det är även oklart varför 2) avslutas med punkt i stället för semikolon och 3) inleds med versal. Även 6) avslutas med punkt, men 7) inleds med gemen.

Rubricerade teman på titelsidan	Paginerade sidor i inlagan	Rubricerade teman på titelsidan	Paginerade sidor i inlagan
Nödiga Underrättelser för Hundwänner.	–	Hund-läkaren eller Handbok för wänner och älskare af Hundar.	–
1) Europeiska hundars olika arter och artförändringar, sättet att uppföda dem, deras egenskaper och behandling;	3–14	Innehållande tillförlitliga, ur de mest godkända arbeten hemtade, underrättelser om hundars uppfödande och vård	1–5
2) alla sjukdomar, för hwilka hundar äro blottställda, jemte bepröfwade medel både att förekomma och bota dessa.	14–27	samt botandet af de dem wanligen påkommande sjukdomar.	5–64
3) De första kännetecken af deras galenskap;	29–43		
4) att dressera hundar så, att de kunna uppspåra en tjuf med det stulna godset;	11–14		
5) att de ej mottaga mat af en främmande person;	11		
6) att inom ett dygn fördrifwa hundens loppor. [sic]	27–28		
7) några säkra medel att kurerera bett af galna hundar.	43–44		

Tabell 1. Teman på titelsidor och paginerade sidor i Nöd.Und. och Hund-läk.

Utifrån tabell 1 får Hund-läk. sägas erbjuda tydligare sökvägar än Nöd.Und. Det är visserligen så att Hund-läk. inleds med allmän information i inlagan, i strid med dispositionen inom huvudtiteln, men i enlighet med undertitels disposition. På sidorna 1–5 ges mer allmän information om hundar och på sidorna 5–64 erbjuds mer specifik information om sjukdomar och deras behandling. De två avslutande avsnitten, ”33) Otidig Brunstighet.” och ”34) Swår Walpning.”, kan dock mer sägas gälla ”underrättelser om hundars uppfödande och vård [...]”. Utifrån titelsidan och pagineringen bör det ändå vara någorlunda lätt att finna fram till önskad kunskap i Hund-läk.

6.4 Läsvägar som erbjuds

Praktiska handböcker kan läsas linjärt, dvs. från början till slut, eller icke-linjärt, och erbjudna läsvägar kan markeras med verbalspråkliga och/eller visuella markörer (Landqvist & Rogström 2016: 47). Forskningsfråga 3 gäller hur gränser och samband

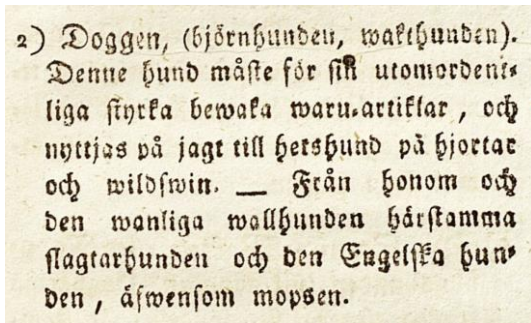
framträder i handböckerna som helheter (globalt) och i delar av handböckerna (lokalt). Vad gäller global nivå uppmärksammas rubriker och visuella medel, medan brödtext, grafiska stycken, punktlister och visuella medel undersöks på lokal nivå, dvs. avsnitt, sidor och grafiska stycken (jfr Nord 2008 166–185; Landqvist & Rogström 2016: 47, 55).

Som framgår i avsnitt 6.1 fungerar rubriker som verbala markörer för att ange teman. Men rubriker är även visuella markörer som visar på gränser och samband i texter, eftersom textenheter under en rubrik "får antas bilda en helhet" (Landqvist & Rogström 2016: 48). Antalet rubriker är klart färre i Nöd.Und. med 11 gentemot 35 i Hund-läk., medan fördelningen mellan numrerade och onumrerade rubriker är jämnare i Nöd.Und. med 7 gentemot 4 respektive 34 gentemot 1. Sidantalet i inlagorna kan spela roll för antalet rubriker. Men denna skillnad – liksom den större konsekvensen i fråga om numrerade kontra onumrerade rubriker i Hund-läk. – kan också vara ett medvetet val för att visa på vägar till aktuell kunskap (jfr Landqvist & Rogström 2016: 48–49).

Rubrikerna i båda handböckerna är tryckta i frakturstil och i större gradstorlek än brödtexten. Det enda undantaget vad gäller större gradstorlek är den enda icke-numrerade rubriken i Hund-läk. (1849: 7). Rubrikerna i Nöd.Und. är därtill framhävda genom fet stil. Rubrikerna i Nöd.Und. är centrerade eller har indrag till vänster, medan rubrikerna i Hund-läk. är centrerade. Samtliga rubriker avslutas med punkt. Rubriker i Nöd.Und. både föregås av en blankrad och följs av en, medan rubriker i Hund-läk. mestadels föregås av en blankrad.

Nord (2008: 168–169) påpekar att gränser i äldre texter även kan markeras med gränslinjer och typografiska detaljer. Sådana är sällsynta i materialet, men brödtexten i handböckerna avslutas med visuella markörer. I Nöd.Und. (1823: 45) är det fråga om en vågrät centrerad linje, som täcker ungefär en tredjedel av den textyta som upptas av brödtexten på sidan. Texten i Hund-läk. (1849: 64) avslutas av en centrerad dekorativ figur, som skulle kunna sägas vara en finalstock (se Nord (2008: 169) om olika typografiska detaljer). Som framgår i avsnitt 6.1 meddelas inte verbalt att framställningarna nått sitt slut, men detta framgår visuellt genom denna markering (jfr Nord 2008: 169 fotnot 178).

Brödtexten i båda handböckerna är skriven i en spalt och indelad i grafiska stycken (jfr Nord 2008: 172). I Nöd.Und. markeras nytt stycke med såväl blankrad som indrag, medan enbart indrag används i Hund-läk. I båda handböckerna görs också indrag i brödtext direkt efter rubrik. Speciellt för Nöd.Und. är "understycken" i vissa grafiska stycken, bl.a. i redogörelsen för ett antal hundraser i figur 2:

Figur 2. Exempel på grafiskt stycke med "understycke" i Nöd.Und. (1823: 5).

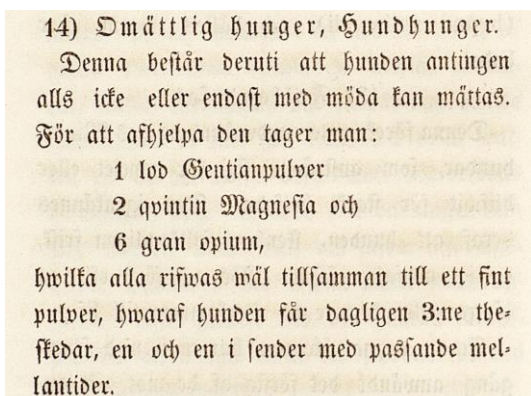
I det grafiska stycket som återges i figur 2 beskrivs först "Doggen, (björnhunden, wakhunden)". Efter meningen "Denna hund måste för sin utomordentliga styrka bewaka waru-artiklar, och nyttjas på jagt till hetshund på hjortar och wildswin.", och det vågräta strecket, beskrivs sedan besläktade hundraser: "Från honom och den wanliga wallhunden härstamma slagarhunden och den Engelska hunden, äfvensom mopsen." Det finns ett tydligt innehållsligt samband mellan de båda "understyckena".

I båda handböckerna erbjuds även ingångar och utgångar på lokal nivå genom punktlistor med siffer- eller bokstavs-försedda punkter. Ett exempel finns i det inledande avsnittet i Nöd.Und., där bl.a. olika hundraser beskrivs. Detta görs genom en längre punktlista, "1"–"7", med sju av totalt 26 existerande hundraser. Dessa sju betecknas som "de förnämsta och märkwärdigaste [...]" (Nöd.Und. 1823: 4), och varje punkt omfattar ett grafiskt stycke, i vissa fall med "understycken". Som framgår av figur 2 omtalas också hundraser utöver de sju utpekade.

Ett exempel på punktlistor i Hund-läk. gäller sjukdomen skabb. I avsnittet om denna ingår en lista med fem punkter, som är markerade med "a"–"e)", där fem undertyper av sjukdomen redovisas (Hund-läk. 1849: 21–22). Listor kan vara integrerade i brödtexten. Detta gäller bl.a. presentationen av de två typerna av hundens raseri, dvs. rabies, i exempel 7 (jfr Dyrendahl 1996: 42):

- (7) Man indelar denna sjukdom wanligen i två slag: 1) Det hetsiga eller wåldsamma raseriet, 2) Det springande. Det förra är det farligaste. En sådan hund biter och förgiftar allt hwad som kommer i hans wäg, ware sig menniska, hund eller hwad annat djur som helst. (Nöd.Und. 1823: 31)

Speciellt för Hund-läk. är att ingredienser till olika läkemedel presenteras integrerat i brödtexten eller som listor, vilka är centrerade och insprängda i brödtexten. Dessa punktlistor saknar numrering eller siffror, förmodligen på grund av de mängdangivelser som ingår i dem före eller efter namn på ingredienser (se figur 3).

Figur 3. Exempel på centrerad punktlista i Hund-läk. (1849: 38).

I texten i figur 3 beskrivs hur "14) Omättlig hunger, Hundhunger." ska behandlas: "För att avhjelpa den tager man: 1 lod Gentianpulver 2 qvintin Magnesia och 6 gran opium, hvilka alla rifwas wäl tillsamman till ett fint pulver, hwaraf hunden får dagligen 3:ne theskedar, en och en i sender med passande mellantider."⁵ På det här viset lyfts ingredienslistor och mängder i läkemedelsrecept fram tydligt i brödtexten, vilket bör underlätta för den som vill försöka kurera en viss åkomma.

I Hund-läk. används också spärrad stil i vissa partier av brödtexten (jfr Nord (2008: 174) om grafiska markörer för ingångar och utgångar i texter). I avsnittet "2) Hundens galenskap, Wattenskräck, Hydrophobie.", dvs. rabies, används spärrad stil i beskrivningen av sjukdomens två stadier där nyckelorden "springande", "hetsiga" och "wåldsamma" i exempel 8 är tryckta med spärrad stil.

(8) Sjukdomen anses wanligen wara af tvåfaldigt slag, eller åtminstone hafwa 2:ne stadier: det springande och det hetsiga eller wåldsamma, som hwardera hafwa sina egna kännetecken. (Hund-läk. 1849: 13)

Av exempel 7 framgår att sjukdomens två stadier uppmärksammas också i Nöd.Und, där genom en punktlista i brödtexten. Därtill utnyttjas större gradstorlek för att framhäva nyckelord, bl.a. "Doggen" i listan över "de förnämsta och märkwärdigaste [...]" hundraserna (Nöd.Und. 1823: 4) i figur 2.

På lokal nivå används således således brödtext i en spalt, styckeindelning, punktlistor med lite olika utformning och visuella grafiska medel i båda handböckerna i syfte att visa in- och utgångar i brödtexten. Unikt för Nöd.Und. är "understycken" i grafiska stycken och unikt för Hund-läk. är punktlistor för att presentera läkemedelsrecept. Översättaren av

⁵ Se Dyrendahl (1996: 267, 254, 265) om *gentian*, *magnesia* och *opium* i veterinärmedicin under 1700- och 1800-talet respektive SAOB (2023b–d) om vikthenheterna *lod*, *kvintin/qvintin* och *gran*.

Nöd.Und. respektive författaren av Hund-läk. och/eller respektive tryckare kan ha fattat de beslut som visar sig i handböckerna.⁶

Handböckerna tillåter både linjär och icke-linjär läsning på global nivå. liksom praktiska handböcker inom andra områden (Nord 2008: 171; Landqvist & Rogström 2016; 55). Läsning på lokal nivå måste i första hand vara linjär för att bli meningsfull, även om icke-linjär läsning kan vara tänkbar i vissa situationer. Exempelvis skulle en hundägare som tidigare behandlat "14) Omättlig hunger, Hundhunger." kunna gå direkt från avsnittsrubriken till ingredienslistan för att kontrollera receptet och/eller förfaringssättet som beskrivs efter listan i figur 3.

7 Sammanfattning och fortsatt forskning

Handböckerna Nöd.Und. och Hund-läk. är utgivna utan angivna författarnamn, publicerade under 1800-talets första halva och tryckta på mindre tryckerier. Nöd.Und. är en översättning från tyska, medan Hund-läk. är ett svenskt originalarbete. Som framgår i avsnitt 5 har jag inte undersökt vilken eventuell betydelse som den tyska källtexten och/eller den anonyma översättaren till svenska kan ha haft för Nöd.Und.

Resultaten av undersökningen i avsnitt 6 visar stora likheter mellan Nöd.Und. och Hund-läk. Likheterna gäller kunskapsorganisering, där främst boktitlar och rubriker i brödtexten utnyttjas, medan upplysningar i brödtexten inte används särdeles mycket. Huvudtiteln till Nöd.Und. kan även sägas övergå i en slags innehållsförteckning. Handböckerna uppvisar i mycket likheter vad gäller materialitet: format, omfång, (in)bindning och typsnitt. Det finns likheter även i fråga om sökmöjligheter, vilka framträder utifrån information på titelsidorna och pagineringen. På denna punkt erbjuder Nöd.Und. visserligen mer detaljerad information än Hund-läk., men informationen är inte så väl strukturerad. I både handböckerna används rubriker och visuella medel för att visa på läsvägar globalt, men antalet rubriker är klart fler i Hund-läk. I båda handböckerna används brödtext i en spalt, indelning i grafiska stycken, punktlister och visuella medel i fråga om läsvägar lokalt, men därtill används några unika lösningar: "understycken" i grafiska stycken i Nöd.Und. och insprängda punktlister i brödtexten för att presentera recept på läkemedel i Hund-läk. På global nivå kan handböckerna läsas linjärt och icke-linjärt, medan läsning på lokal nivå i första hand bör vara linjär för att bli meningsfull.

Likheterna bör kunna förklaras med att handböckerna tillhör en allmän handboksgenre, liksom en potentiell subgenre under utveckling, och att handböckerna är publicerade under en tidperiod när hundägars tillgång till veterinärers tjänster var mycket begränsad. Skillnaderna mellan dem bör i första hand kunna förklaras med beslut som de

⁶ Grafisk (in)konsekvens i äldre trädgårdshandböcker uppmärksammas av Nord (2008: 168 fotnot 177).

anonyma författarna till Hund-läk. respektive den tyska förlagan för Nöd.Und. har fattat. I andra hand bör det vara fråga om beslut som ägarna av tryckerierna respektive den anonyma översättaren bakom Nöd.Und. har fattat.

Resultaten ger ingen grund för att bedöma hur samtida hundägare såg på de båda handböckerna, men Nöd.Und. och Hund-läk. kunde vara viktiga resurser i sin samtid. Som framgår i avsnitt 1 var tillgången på veterinärmedicinska resurser vid den här tiden mycket begränsad i Sverige. Handböckerna erbjöd information om hundar och kunde meddela handlingsdirektiv, särskilt för att identifiera och behandla olika sjukdomar och besvär hos hundar (jfr avsnitt 2 om funktioner för handböcker).

Denna fallstudie kan ligga till grund för fortsatta undersökningar, och jag uppmärksammar tre möjligheter utöver möjligheten att jämföra den svenska måltexten Nöd.Und. med den tyska källtexten. För det första kan handböckerna studeras ur fler aspekter, bl.a. de språkliga val som gjorts för att meddela handlingsdirektiv (jfr Nord 2008: 35). Tre möjligheter visas i exempel 9–11:

(9) Man **lägger** ett omslag af en sönderstött walnöt på såret, **låter** det ligga öfwer natten, och **ger** det sedan att förtäras af en ung höna. (Nöd.Und. 1823: 35, tillagd fetstil)

(10) Skulle detta ei wilja hielpa **må** man **försöka** följande enkla medel mot denna åkomma hos jagt-hundar. (Hund-läk. 1849: 45, tillagd fetstil)

(11) Genom en god behandling och ordentlig föda **wänjes** hunden på följande sätt att ej mottaga något af främmande personer. (Nöd.Und. 1823: 11, tillagd fetstil)

I exempel 9 används ett verb i presens, aktiv diates, (bjudande presens) för att meddela direktiv. Finit hjälpverb och infinit huvudverb, aktiv diates, återfinns i exempel 10, medan ett verb i presens, passiv diates, uppträder i exempel 11. Frågan är hur olika möjligheter för att meddela direktiv till hundägare används och hur bruket i Nöd.Und. och Hund-läk. kan förklaras.

För det andra kan handböckerna jämföras med samtida veterinärmedicinsk litteratur (jfr Dyrendahl 1996), och samtida handböcker för professionella hundförare (jfr Dirke 2014: 140–143). Frågan är vad som förenar och skiljer Nöd.Und. och Hund-läk. från sådana verk i fråga om kunskapsorganisation, sökmöjligheter och läsvägar.

För det tredje kan materialet utökas med fler handböcker från 1800-talets första halva eller från en längre tidsperiod. Det första alternativet kan ge grund för en studie av hur en potentiell subgenre, *handbok för hundägare*, till den övergripande handboksgenren utvecklas (jfr avsnitt 4.2 och 4.3). Det andra alternativet kan ge grund för en studie av hur synen på hunden, från nyttodjur till sällskapsdjur och familjemedlem, avspeglar sig i hundhandböcker (jfr avsnitt 1).

Tack

Jag tackar Adlerbertska Forskningsstiftelsen som gjorde det ekonomiskt möjligt för mig att delta i *XLIII International VAKKI Symposium* vid Vasa universitet. Likaså tackar jag de deltagare i symposiet som lämnade värdefulla synpunkter i anslutning till min presentation av studien.

Referenser

- Bandle, O., Braunmüller, K., Jahr, E. H., Karker, A., Naumann, H-P. & Teleman, U. (Red.) (2005). *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22:2. Walter de Gruyter.
- Bawarshi, A. S. & Reiff, M. J. (2010). *Genre. An Introduction to History, Theory, Research, and Pedagogy*. Reference Guides to Rhetoric and Composition. Parlor Press.
- Berge, K. L. & Ledin, P. (2023). Texts as Cultural Artefacts: Theoretical Challenges on Empirical Research on Utterances and Texts. I: Nyström Höög, Rahm & Thomassen Hammerstaad (Red.). 17–44.
- Bergström, G. & Boréus, K. (2017). Analyzing Text and Discourse in the Social Sciences. I: K. Boréus & G. Bergström (Red.). *Analyzing Text and Discourse. Eight Approaches for the Social Sciences*. SAGE Publications. 1–22.
- Bhatia, V. K. (1993). *Analysing Genre. Language Use in Professional Settings*. Routledge.
- Bhatia, V. K. (2004). *Worlds of Written Discourse. A Genre-Based View*. Advances in Applied Linguistics. Continuum.
- Bjerke, E. (2018). "De lærdeste Lægers Urtegarde". *Trekk av farmasiens og botanikkens bokhistorie i Andersen-samlingen ved Christiania Kathedralskoles Bibliothek*. Stiftelsen Oslo katedralskole & Bibliofilklubben, Oslo. Tillgänglig: <https://kattabiblioteket.no/media/Bjerke-De-l%C3%A6rdeste-l%C3%A6gers-Urtegarde-e-bok-201835.pdf> (citerad 20.4.2023).
- Dahlgren, E. W. (1917). Om antikvastilens införande i svenskt boktryck. *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* IV, 172–190. Tillgänglig: <http://runeberg.org/bokobibl/1917/> (citerad 20.4.2023).
- Dirke, K. (2014). Från bruksdjur till livskamrat. Hundens 1900-talshistoria speglad i hundlitteraturen. I: Gräslund & Svanberg (Red.). 139–151.
- Dyrendahl, I. (Utg.) (1996). *Peter Hernquists sjukdomslära – husdjurens inre sjukdomar. En handskrift om 1700-talsmedicin vid Veterinärinrättningen i Skara tolkad, kommenterad samt försedd med tillfogade samtida illustrationer och en inledande artikel av Ivar Dyrendahl*. Skogs- och Lantbrukshistoriska meddelanden 15. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Tillgänglig: <https://www.ksla.se/wp-content/uploads/2021/04/SOLMED-nr-15-Peter-Hernquists-Sjukdomslara--husdjurens-inre-sjukdomar.pdf> (citerad 20.4.2023).
- Enell-Nilsson, M. & Rahm, H. (2021). Genremönster i "Ministern har ordet". Regeringar rapporterar om bolag med statligt ägande. I: H. Katajamäki, M. Enell-Nilsson, H. Kauppinen-Räisänen, L. Käätä & H. Salovaara (Red.). *Workplace Communication IV*. VAKKI Publications 13. University of Vaasa. 46–62. Tillgänglig: <https://vakki.net/index.php/2021/12/21/workplace-communication-iv/> (citerad 29.9.2023).
- Furuland, G. (2023). Översättarnas materiella villkor i Sverige. *Svenskt översättarlexikon*. Tillgänglig: <https://litteraturbanken.se/%C3%B6vers%C3%A4ttarlexikon/artiklar/%C3%96vers%C3%A4ttarnas-materiella-villkor-i-Sverige> (citerad 20.4.2023).
- Grepstad, O. (1997). *Det litterære skattekammer. Sakprosaens teori og retorikk*. Samlagets bøker for høgare utdanning. Det Norske Samlaget.
- Gräslund, A-S. & Svanberg, I. (Red.) (2014). *Från renhållningshjon till modeaccessoar. 10 000 år av relationer människa–hund i Sverige. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 15 februari 2013*. Acta Academiæ Regiæ Gustavi Adolphi CXXXIII. Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. Tillgänglig: <https://kgaa.bokorder.se/sv-se/article/3005/fran-renhallningshjon-till-modeaccessoar> (citerad 20.4.2023).

- Hallgren, W. (1960). *Svensk veterinärhistoria i ord och bild. En minnesbok utgiven till firandet av Sveriges Veterinärförbunds 100-årsjubileum*. Allhems förlag.
- Hebbe, P. M. (2014). *Den svenska lantbrukslitteraturen från äldsta tid t.o.m. år 1850. Bibliografisk förteckning uppgjord av Per Magnus Hebbe. Faksimilutgåva med korrigeringar, kompletteringar och tillägg av Olof Kährström*. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 62. Supplement till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Tillgänglig: <https://www.ksla.se/wp-content/uploads/2021/04/SOLMED-nr-62-Den-svenska-lantbrukslitteraturen-fran-aldsta-tid-t-o-m-ar-1850.pdf> (citerad 20.4.2023).
- Hund-läk. (1849) = *Hund-läkaren eller Handbok för wänner och Älskare af Hundar. Innehållande tillförlitliga, ur de mest godkända arbeten hemtade, underrättelser om hundars uppfödande och vård samt botandet af de dem wanligen påkommande sjukdomar*. Linköping: A.[xel] Petré & Son. Tillgänglig: <https://libris.kb.se/bib/19235166> (citerad 20.4.2023).
- Johansson, M. (1992). Här ligger kanske en hund begravnen. I: R. Källström & B. Ralph (Red.). *Till Rune från oss. En liten hälsning från några vänner och kollegor vid institutionen för svenska språket i juni 1992*. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. 68–74.
- Klemming, G. E. & Nordin, J. G. (1883). *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883. Med inledande allmän öfversigt*. P. A. Norstedt & Söner. Tillgänglig: <http://runeberg.org/svboktrhi/> (citerad 20.4.2023).
- Lagercrantz, S. (1978). Reflektioner över en bibliografi [Kurt Lindner: Bibliographie der deutschen und der niederländischen Jagdliteratur von 1480 bis 1850. Berlin & New York 1976. XXI+420 s., ill.]. *RIG. Tidskrift utgiven av Föreningen för svensk kulturhistoria i samarbete med Nordiska museet och Folklivsarkivet i Lund* 61, 117–129. Tillgänglig: <https://docplayer.se/115186768-Rig-argang-61-hafte--innehall-str-6dda-meddelanden-och-aktstycken.html> (citerad 20.4.2023).
- Landqvist, H. (2016). Texter för lagstiftning, rättskipning och rättsinformation. I: H. Landqvist, C. Laurén, L. Nordman, M. Nordman & M. Kvist. *Juridik på svenska i Finland. Perspektiv på språk och rätt*. Scriptum. 111–171.
- Landqvist, H. & Rogström, L. (2016). *Kunskapsorganisation, materialitet, sökbarhet och erbjuden läsväg i OBSERVATIONES JURIS PRACTICÆ (1674) och Then Swenska Lagfarenheetz Spegel (1676)*. GU-ISS Forskningsrapporter från Institutionen för svenska språket 2016-05. Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket. Tillgänglig: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/50631> (citerad 7.5.2023).
- Ledin, P. (2005). The development of the types of text in the 19th century. I: Bandle et al. (Red.). 1483–1492.
- Leibring, K. (2014). Från Trogen till Tyson. Hundnamn i förändring. I: Gräslund & Svanberg (Red.). 121–138.
- Lundblad, K. (2010). *Om betydelsen av böckers utseende. De svenska förlagsbandens framväxt och etablering under perioden 1840–1914 med särskild hänsyn till dekorerade klotband. En studie av bokbandens formgivning, teknik och relation till frågor om modernitet och materiell kultur*. Bokhistoriska skrifter 5. Råmus & Avdelningen för ABM och bokhistoria, Lunds universitet.
- Mårdsjö, K. (1992). *Människa, text, teknik – tekniska handböcker som kommunikationsmedel*. Linköping Studies in Arts and Science 82. Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet.
- Mårdsjö, K. (1996). *Hemkonservering – en studie i värderingar, språkbruk och bildutformning i husliga handböcker från svenskt 1930-, 40- och 50-tal*. Svensk sakprosa 5. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Mårdsjö, K. (1998). *Maten, metoderna och livet: svenska husliga handböcker 1750–1900*. Svensk sakprosa 21. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- NE (2023) = *Nationalencyklopedin*. Artiklarna "Bolmört", "Soda", "Slåttergubbe". Tillgänglig: <https://www.ne.se> (citerad 29.9.2023).
- Nord, A. (2008). *Trädgårdsboken som text 1643–2005*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholms Studies in Scandinavian Philology. New Series 47. Almqvist & Wiksell.
- Nyström Höög, C., Rahm, H. & Thomassen Hammerstaad, G. (2023a). Introduction. I: Nyström Höög, Rahm & Thomassen Hammerstaad (Red.). 1–16.
- Nyström Höög, C., Rahm, H. & Thomassen Hammerstaad, G. (Red.) (2023b). *Nordic Perspectives on the Discourse of Things. Sakprosa Texts Helping Us Navigate and Understand an Ever-changing*

- Reality. Palgrave Macmillan. Tillgänglig: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-33122-0> (citerad 29.9.2023).
- Nöd.Und. (1823) = *Nödiga Underrättelser för Hundwänner*. 1) *Europeiska hundars olika arter och artförändringar, sättet att uppföda dem, deras egenskaper och behandling*; 2) *alla sjukdomar, för hvilka hundar äro blottställda, jemte bepröfwade medel både att förekomma och bota dessa*. 3) *De första kännetecken af deras galenskap*; 4) *att dressera hundar så, att de kunna uppspåra en tjuf med det stulna godset*; 5) *att de ej mottaga mat af en främmande person*; 6) *att inom ett dygn fördrifwa hundens loppor*. [sic] 7) *några säkra medel att kurera bett af galna hundar*. Stockholm: F.[redrik] B.[ogislaus] Nestius. Tillgänglig: <https://libris.kb.se/bib/19235169> (citerad 20.4.2023).
- Palm, M. (u.å.). *ABC för boksamlare. Sammanställt av Magnus Palm. Redigerat av Georg Lose och Sigbjörn Ryö*. Tillgänglig: <http://www.svaf.se/abc.html> (citerad 20.4.2023).
- Pöysä, J. (2010). Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. I: J. Pöysä, H. Järviluoma & S. Vakimo (Red.). *Vaeltavat metodit*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura. 331–360.
- Rogström, L. (2000). *När blev receptet minilekt?* Meddelanden från Institutionen för svenska språket – MISS 32. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Räf, P. (2019). Akademikamreraren m m Harald Brisman och hans hundbok. *Föreningen för Västgötalitteratur Meddelande* 2019:4. 11–12. Tillgänglig: <https://www.vastgotalitteratur.nu/wp-content/uploads/2020/01/Meddelande-4-19.pdf> (citerad 20.4.2023).
- Santesson, L. (1988). Sluga Gubben och Kloka Gumman – två handböcker i folklig läkekonst. I: C. Platzack & U. Telemann (Red.). *Sagt och skrivet. Festskrift till David Kornhall den 5 november 1988*. Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk. 143–154.
- SAOB (2023a) = *Svenska Akademiens ordbok*. Artikeln "DESMAN". Tillgänglig: <https://www.saob.se/artikel/?seek=desman&pz=1> (citerad 24.9.2023).
- SAOB (2023b) = *Svenska Akademiens ordbok*. Artikeln "GRAN sbst. 2". Tillgänglig: https://www.saob.se/artikel/?unik=G_0669-0197.9d6f&pz=3 (citerad 20.4.2023).
- SAOB (2023c) = *Svenska Akademiens ordbok*. Artikeln "KVINTIN". Tillgänglig: <https://www.saob.se/artikel/?seek=kvintin&pz=6> (citerad 20.4.2023).
- SAOB (2023d) = *Svenska Akademiens ordbok*. Artikeln "LOD sbst. 4". Tillgänglig: https://www.saob.se/artikel/?unik=L_0799-0248.yTN5&pz=3 (citerad 20.4.2023).
- Schmiterlöv, C. G. (1975). Veterinärmedicinsk undervisning under 200 år. I: N. O. Lindgren (Red.). *Bot för boskaps sot. Svensk veterinärmedicin 200 år*. Jubileumskommittén för svensk veterinärmedicin. 70–130.
- Svanberg, I. (2014). "Skäller när han skälla bör". *Allmogehunden i det förindustriella Sverige*. I: Gräslund & Svanberg (Red.). 95–120.
- Svensson, J. (2005a). Att bedriva historisk textforskning. Några teoretiska reflexioner. I: C. Falk & L-O. Delsing (Red.). *Studier i svensk språkhistoria 8*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 63. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. 61–72.
- Svensson, J. (2005b). Types of text in the Nordic languages of the 20th century. I: Bandle et al. (Red.). 1665–1682.
- Svensson, J. & Karlsson, A-M. (2012). Inledning: text, textforskning och textteori. *Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 2012:1, tema Text. 5–30. Tillgänglig: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:532386/FULLTEXT02.pdf> (citerad 29.9.2023).
- Thorman, S. (2014). Hunden som människans följeslagare genom tiderna. I: Gräslund & Svanberg (Red.). 9–30.
- Tønnesson, J. (2023). Concluding Remarks: The Power and Potential of the Concept *Sakprosa* (CPS): A Guided Tour Through Five *Topoi*. I: Nyström Höög, Rahm & Thomassen Hammerstaad (Red.). 139–163.
- VAKKI Publications 2023. Tillgänglig: <https://vakki.net/> (citerad 29.9.2023).
- Wendt, B-A. (1998). *Krigsmans läsning. Textmönster och språkbruk i svenska soldathandböcker 1769–1994*. Svensk sakprosa 8. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Wendt, B-A. (2005). The development of the types of text in the Nordic languages from the 16th to the end of the 18th century. I: Bandle et al. (Red.). 1346–1356.

Wendt, B-A. (2012). Texthistoria – vad är det? *Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 2012:1, tema Text. 53–66. Tillgänglig:
<http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:532386/FULLTEXT02.pdf> (citerad 29.9.2023).

Appendix

Rubricerade teman på handbokens titelsida, rubricerade teman i handbokens inlägga och sidor i handboken

Rubricerade teman på handbokens titelsida	Rubricerade teman i handbokens inlägga	Sidor i handboken
Nödiga Underrättelser för Hundwänner.	–	[1]
1) Europeiska hundars olika arter och artförändringar, sättet att uppföda dem, deras egenskaper och behandling;	–	3–14
2) alla sjukdomar, för hvilka hundar äro blottställda, jemte bepröfwade medel både att förekomma och bota dessa.		
	1) Rotsen, eller den så kallade hundsjukan.	14–16
	Sjukdomens behandling.	16–19
	2) Skabb hos hundar.	19–20
	Tillförlitligt medel för skabb hos hundar.	20–21
	3) Att hos hundar kureras stranguri eller urinens oregelmsiga flytning.	21–22
	4) Att bota hundar för diarrhé.	22
	5) Att hos hundar fördrifwa mask.	22–23
	6) Säkert medel för lamhet hos hundar. (En åkomma som Rotsen, wanligen lemna efter sig).	23
	7) Att bota hundar, som på annat sätt äro sjuke och hafwa förlorat matlusten.	23–27
3) De första kännetecken af deras galenskap;	–	29–36
	En verklig, men ännu en allmänt känd orsak till galenskap hos hundar.	36–43
4) att dressera hundar så, att de kunna uppspåra en tjuf med det stulna godset;	–	11–14
5) att de ej mottaga mat af en främmande person;	–	11
6) att inom ett dygn fördrifwa hundens loppor. [sic]		
	Att hos hundar fördrifwa loppor, löss och annan ohyra.	27–28
7) några säkra medel att kureras bett af galna hundar.		
	Tillfällig upptäckt af ett botemedel för bett af galna hundar.	43
	Ännu ett medel för bett af galna hundar.	44

Rubricerade teman på handbokens titelsida	Rubricerade teman i handbokens inlaga	Sidor i handboken
Hund-läkaren eller Handbok för wänner och älskare af Hundar.		[0]
Innehållande tillförlitliga, ur de mest godkända arbeten hemtade, underrättelser om hundars uppfödande och vård samt botandet af de dem wanligen påkommande sjukdomar.		1-5
	1) Rotsen, så kallad Hundsjuka eller Walpsjuka samt deraf följande Swaghet eller Lamhet.	5-7
	Sjukdomens behandling och botande.	7-12
	2) Hundens galenskap, Wattenskräck, Hydrophobie.	12-19
	3) Feber.	20
	4) Skabb.	20-26
	5) Halsfluss. Strupsjuka.	26-27
	6) Masksjukdomar.	27-31
	7) Örmask.	31
	8) Durchlopp. Diarrhé.	31-33
	9) Förstopning.	33
	10) Urinstämna. Stranguri.	34-35
	11) Blodafgång.	35
	12) Gift.	35-37
	13) Fallandesot.	37-38
	14) Omåttlig hunger, Hundhunger.	38
	15) Hosta.	38-39
	16) Lamhet.	39-40
	17) Ögonåkommor.	40-42
	18) Kräfta, Öronkräfta.	43-45
	19) Öronwärk.	45-46
	20) Dålig hörsel, Lomhördhet.	46-47
	21) Wårtor.	48
	22) Swulster och Bölder.	49
	23) Näsbölder.	49
	24) Inflammade bölder och hårdnader i spenarne.	50
	25) Kontusioner.	51
	26) Wrickningar, Ledwrickningar.	51-52
	27) Munwridning, Munnen ur led.	52-54
	28) Brännskador.	54-56
	29) Sprickor och sår på fötterna	56
	30) Sårnader i allmänhet.	56-58
	31) Förgiftningar, Stygn och Bett af giftiga djur.	58-60
	32) Loppor och annan ohyra.	60-62
	33) Otidig Brunstighet.	62-63
	34) Swår Walpning.	63-64